

Barbara Chmielewska

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
Państwowy Instytut Badawczy

SZANSA POPRAWY SYTUACJI EKONOMICZNEJ LUDNOŚCI POWIĄZANEJ Z ROLNICTWEM NA PRZYKŁADZIE WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO

1. Wstęp

Integracja Polski z Unią Europejską stworzyła szansę na polepszenie sytuacji ekonomicznej rodzin rolniczych, zarówno bezpośrednio, jak i przez rozwój obszarów wiejskich. Jednak nie wszystkie regiony i gospodarstwa szansę tę wykorzystały, tak z przyczyn od nich zależnych, jak i niezależnych.

2. Cel, zakres pracy, źródła materiałów i metody badawcze

Celem pracy było pokazanie wykorzystania przez rodziny rolnicze możliwości poprawy swojej sytuacji ekonomicznej, w wyniku integracji Polski z Unią Europejską, na przykładzie województwa mazowieckiego. Analizę przeprowadzono na podstawie danych statystycznych GUS oraz sprawozdań MRiRW i ARiMR.

3. Wyniki badań

3.1. Charakterystyka województwa mazowieckiego

Województwo mazowieckie jest największym spośród 16 utworzonych w 1999 r. województw, pod zarówno względem obszaru, jak i liczby ludności. Na wsi mieszka ponad 1,8 mln osób, tj. 35,3% ogółu ludności województwa. W sektorze „rolnictwo” pracuje 321 tys. osób, co stanowi 15,5% ogółu pracujących w województwie (w 2005 r.) [„Rocznik Statystyczny Województwa Mazowieckiego 2006”, s. 126].

Na terenie województwa mazowieckiego w 2005 r. znajdowało się 347,5 tys. gospodarstw rolnych ogółem (w tym indywidualnych 347,2 tys.), z czego 270,6 tys. (77,9%) stanowiły gospodarstwa o powierzchni powyżej 1 ha (indywidualne: 270,3 tys., tj. 77,8%). Struktura agrarna jest rozdrobniona; w grupie gospodarstw powyżej 1 ha prawie połowę stanowią gospodarstwa o powierzchni do 5 ha (49,7%). Udział pozostałych grup obszarowych kształtuje się następująco: 5-10 ha – 27,8%; 10-20 ha – 16,7%; 20-50 ha – 5,3%; powyżej 50 ha zaledwie 0,5%. Średnia powierzchnia indywidualnego gospodarstwa rolnego wynosiła 6,95 ha, w tym użytków rolnych – 5,96 ha). W strukturze gospodarstw indywidualnych grunty orne zajmują 42,2%, pastwiska 3,9%, a sady 2,7% [„Rocznik Statystyczny Województwa Mazowieckiego 2006”, s. 245]. W grupie gospodarstw indywidualnych powyżej 1 ha najwyższy odsetek (34,9%) stanowiły gospodarstwa, w których dochody z działalności rolniczej stanowiły ponad 50% ich dochodów ogółem; dla 25,3% była to praca najemna, a dla 19,5% – emerytura i renta.

Województwo mazowieckie wykazuje duże wewnętrzne zróżnicowanie ekonomiczne, społeczne i demograficzne, w znacznym stopniu kształtowane przez metropolię warszawską. W najbardziej rolniczym podregionie województwa (ostrolęcko-siedleckim) gęstość zaludnienia wynosi 62 osoby na 1 km², podczas gdy w regionie okolometropolitalnym (warszawskim) 155 osób na 1 km². Saldo migracji na 1000 ludności wynosi odpowiednio: –2,07 wobec +8,53; stopa bezrobocia 21,4% wobec 15,4%. Przeciętne wynagrodzenie w podregionie ostrolęcko-siedleckim jest o 16% niższe niż w warszawskim i aż o 40% niż w mieście Warszawa, co ma znaczenie, zwłaszcza dla rodzin powiązanych z rolnictwem i posiadających inne, pozarolnicze źródła dochodów [Województwo mazowieckie..., s. 63-65, 177-178, 199-200].

3.2. Sytuacja ekonomiczna ludności powiązanej z rolnictwem

Sytuacja ekonomiczna ludności województwa mazowieckiego ogółem jest lepsza niż w pozostałych województwach kraju. Poziom przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia ogółem jest wyższy od średniej krajowej o 28,2% (w 2005 r.), a od najniższego wynagrodzenia (w województwie podkarpackim) aż o 51,2%. Lepsza jest w nim także sytuacja w rolnictwie. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie w sektorze „rolnictwo” jest w województwie mazowieckim wyższe o 8,1% od średniej krajowej.

Jednak sytuacja ekonomiczna ludności zatrudnionej w sektorze „rolnictwo”, analizowana na tle pozostałych sektorów w obrębie województwa, wskazuje na trudną sytuację rodzin rolniczych na tle innych zawodów. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie w sektorze „rolnictwo” było (w 2005 r.) o 16,3% niższe od średniej wojewódzkiej i stanowiło zaledwie 44,7% najwyższego wynagrodzenia w województwie (w sektorze „Pośrednictwo finansowe”) [„Rocznik Statystyczny Województw 2006”, s. 648]. Trudna jest także sytuacja emerytów i rencistów pobiera-

jących świadczenia z rolniczego systemu ubezpieczeń społecznych. Przeciętna emerytura i renta z rolniczego systemu ubezpieczeń społecznych stanowi ok. 64% świadczenia z pozarolniczego systemu ubezpieczeń społecznych i ok. 30% średniego wynagrodzenia w województwie.

Na sytuację ekonomiczną w rolnictwie w województwie mazowieckim wskazuje także porównanie wartości dodanej brutto z innymi województwami i średnią krajową. W województwie mazowieckim w 2004 r. wartość dodana brutto na 1 pracującego ogółem była najwyższa w kraju, a w rolnictwie uplasowała się dopiero na 9 pozycji. Natomiast w porównaniu z innymi sektorami w województwie mazowieckim, wartość dodana brutto na 1 pracującego w rolnictwie była najniższa i stanowiła zaledwie 26,4% średniej wojewódzkiej [„Rocznik Statystyczny Województw 2006”, s. 648].

Województwo mazowieckie cechują niższe od przeciętnych krajowych wskaźniki zagrożenia ubóstwem. Choć w 2004 r. odsetek osób w gospodarstwach domowych znajdujących się poniżej minimum egzystencji wynosił 8,8%, relatywnej granicy ubóstwa – 15,8% i ustawowej granicy ubóstwa – 14,5%, wobec średniej krajowej odpowiednio: 11,8%, 20,3% i 19,2%, to jednak ze względu na znaczne zróżnicowanie wewnątrz województwa, wynikające głównie z oddalenia od aglomeracji miejskich, wskaźniki ubóstwa dla ludności wiejskiej i miejskiej również będą znacznie zróżnicowane, na co pośrednio wskazują dane zamieszczone w tab. 1. Wyższe zagrożenie ubóstwem cechuje ludność rolniczą niż nierolniczą oraz zamieszkałą na wsi niż w miastach.

Tabela 1. Odsetek osób w gospodarstwach domowych zagrożonych ubóstwem w 2004 r.

Wyszczególnienie	Odsetek osób w gospodarstwach domowych znajdujących się poniżej		
	minimum egzystencji relatywnej	relatywnej granicy ubóstwa	ustawowej granicy ubóstwa
Ogółem	11,8	20,3	19,2
Pracownicy na stanowiskach nierolniczych	2,1	5,4	4,7
Rolnicy	19,9	32,3	31,6
Miasta o liczbie mieszkańców 500 tys. i więcej ^a	4,1	7,6	6,8
Miasta o liczbie mieszkańców 20 tys. i mniej ^a	11,5	19,2	18,5
Wieś	18,5	30,4	29,3
Województwo mazowieckie	8,8	15,8	14,5

^a Miasta o liczbie mieszkańców: 500 tys. i więcej oraz 20 tys. i mniej.

Źródło: [Warunki... 2006, s. 195-197].

3.3. Programy Unijne mające wpływ na poprawę sytuacji ekonomicznej rodzin rolniczych

Analiza różnych form pomocy finansowej kierowanej do Polski w związku z integracją europejską pozwala na uogólnienie, że do tej pory najbardziej ewidentny wpływ na poprawę sytuacji ekonomicznej rodzin powiązanych z rolnictwem miały trzy instrumenty: przedakcesyjny program SAPARD (realizowany w latach 2002-2004), a po akcesji – dopłaty bezpośrednie i renty strukturalne [Chmielewska 2006, s. 94, 99].

Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa w ramach programu SAPARD podpisała z beneficjentami, tj. rolnikami, przedsiębiorcami i samorządami w całym kraju, łącznie 24 231 umów na łączną kwotę 4,77 mld zł, w pełni wykorzystując dostępne limity finansowe [ARiMR... 2006, s. 37]. W województwie mazowieckim zrealizowano najwięcej spośród innych województw wniosków w ramach tego programu – złożono, łącznie na wszystkie działania (według stanu na dzień 2.06.2006 r.) 5138 wniosków, zarejestrowano 4611, zawarto z beneficjentami 4336 umów (tab. 2).

Tabela 2. Wnioski złożone i ich realizacja o pomoc finansową z programu SAPARD w województwie mazowieckim

Działania	Wnioski złożone	Wnioski zarejestro- wane	Zawarte umowy	Zawarte umowy /złożone wnioski
	w liczbach			w liczbach
1. Poprawa przetwórstwa i marketingu artykułów rolnych i rybnych	216	173	147	68,1
2. Inwestycje w gospodarstwach rolnych w tym najwięcej na:	3718	3475	3423	92,1
– zwiększanie różnorodności produkcji gospodarstw rolnych	3467	3249	3207	92,5
3. Rozwój i poprawa infrastruktury obszarów wiejskich	650	601	453	69,7
4. Różnicowanie działalności gospodarczej na obszarach wiejskich	554	362	313	56,5
Suma	5138	4611	4336	84,4

Źródło: [Informacja...].

W 2005 r. w województwie mazowieckim na 270,6 tys. gospodarstw ogółem o powierzchni powyżej 1 ha (w tym indywidualnych 270,3 tys.) [„Rocznik Statystyczny Województwa Mazowieckiego 2006”, s. 245] zarejestrowało się 252,2 tys. podmiotów (producentów rolnych), z czego wnioski o płatności bezpośrednie złożyło 223,8 tys., czyli ponad 82,7% gospodarstw ogółem i 90,7% zarejestrowanych. Kwota zrealizowanej płatności bezpośredniej wyniosła przeciętnie ok. 3960 zł na 1 gospodarstwo, ale była zróżnicowana w zależności od struktury upraw i wielkości obszarowej gospodarstwa, wynosząc od 1990,7 zł w powiecie grójeckim (sadowniczym) do 6891,5 zł na 1 gospodarstwo w powiecie mławskim (rolnym) (tab. 3).

Tej wysokości kwota mogła tylko w niewielkim stopniu poprawić sytuację ekonomiczną gospodarstw rolnych [Michna i in. 2005, s. 14].

W okresie przyjmowania wniosków o przyznanie renty strukturalnej (2004-2006) złożono łącznie w kraju 51815 wniosków. Wystąpiło duże zróżnicowanie Tabela 3. Wnioski złożone i ich realizacja o płatności bezpośrednie w województwie mazowieckim

Wyszczególnienie	2004	2005	2006
Liczba złożonych wniosków o przyznanie płatności obszarowych	207 851	223 849	222 224
Liczba wydanych decyzji przyznania płatności bezpośrednich do gruntów rolnych	91 753	222 093	x
Kwota zrealizowanych płatności w ramach płatności bezpośrednich w tys. zł:			
– jednolite płatności obszarowe	337 526,8	421 174,0	x
– płatności uzupełniające (inne rośliny)	447 262,5	445 909,4	x
– płatności uzupełniające (chmiel)	17 376,7	8 047,7	x

Źródło: [ARMiR... 2006, s. 75-86].

regionalne liczby złożonych wniosków. W województwie mazowieckim złożono najwięcej – 9284 wnioski, wydano 8052 postanowienia o spełnieniu warunków do przyznania renty strukturalnej (86,7%), z czego wydano 6764 decyzji przyznające świadczenie (84,0%). Wysokość renty strukturalnej mogła kształtować się w granicach od około 1200 do 2500 zł. Jest to znaczące wsparcie, zwłaszcza w porównaniu do zdecydowanie niższej emerytury i renty rolników indywidualnych z rolniczego funduszu ubezpieczeń społecznych (w 2005 r. – 720,71 zł)¹ [ARiMR... 2006, s. 89-91].

4. Podsumowanie

Beneficjenci z terenu województwa mazowieckiego wykazali dużą aktywność w zakresie ubiegania się o środki finansowe z UE. Niestety, nie w pełni szansa ta została wykorzystana. Przyczyn było wiele, zarówno obiektywnych, takich jak m.in. wyznaczone przez Unię limity liczby odbiorców lub funduszy, kwestie proceduralne, jak i subiektywnych, zależnych od samych beneficjentów, takich jak niezarejestrowanie się, niezłożenie wniosku lub złożenie wniosku wypełnionego wadliwie albo po upływie wyznaczonego terminu.

W ramach programu SAPARD złożono więcej wniosków, niż zostało zawartych umów i w efekcie skorzystało tylko 84,4% podmiotów ubiegających się o tę formę wsparcia. Największy odsetek podpisanych umów w stosunku do złożonych wniosków osiągnięto w działaniu Inwestycje w gospodarstwach rolnych (92,1%). Realizacja tego działania będzie miała pozytywny wpływ na poprawę efektywności i dochodowości gospodarstw, jednak taką szansę otrzymało zaledwie około 4 tys.

¹ Podstawowa wysokość renty strukturalnej równa jest 210% najniższej emerytury (ogłaszanej przez prezesa ZUS) i może zostać zwiększona maksymalnie do 440% najniższej emerytury).

gospodarstw. W zakresie poprawy przetwórstwa i marketingu artykułów rolnych i rybnych podpisano umowy tylko z 68,1% beneficjentów, którzy złożyli wnioski w ramach tego działania; na rozwój i poprawę infrastruktury wiejskiej – 69,7%, a na różnicowanie działalności gospodarczej na obszarach wiejskich – 56,5%.

Rolnicy w znacznie większym stopniu skorzystali natomiast z szansy wynikającej z wprowadzenia dopłat bezpośrednich i zdecydowana większość rolników zarejestrowała się, co było warunkiem ubiegania się o dopłaty, oraz złożyła wnioski spełniające wymagane kryteria i otrzymała dopłaty. Jednak jeśli liczbę wydanych decyzji o przyznaniu płatności porównamy z liczbą gospodarstw powyżej 1 ha, to okazuje się, że w województwie mazowieckim sporo ich, gdyż około 46,8 tys. gospodarstw rolnych ogółem (w tym indywidualnych 46,5 tys.) nie skorzystało z tej formy wsparcia. Ponadto, ze względu na duże rozdrobnienie agrarne na Mazowszu, dla wielu gospodarstw dopłaty bezpośrednie nie stanowiły istotnego wsparcia dochodowego, zwłaszcza w przeliczeniu na 1 osobę.

Istotny dodatek do budżetu rodziny rolniczej stanowiła renta strukturalna. Niestety, nie była to forma dostępna dla wszystkich chętnych, nie tylko z powodu niespełnienia wymaganych kryteriów, ale także z powodu osiągnięcia już w 2006 r. stanu zaplanowanego w PROW do 2008 r. Renty strukturalne cieszyły się większym zainteresowaniem niż oczekiwano, chociaż należy brać pod uwagę także to, że nie każdy kierownik gospodarstwa, spełniający wymagane kryteria, chciał ubiegać się o rentę. W rezultacie z tej formy wsparcia dochodowego skorzystało niewiele rolników.

Podsumowując, można stwierdzić, że gospodarstwa małoobszarowe, których w województwie jest najwięcej, skorzystały z podstawowych form pomocy unijnej w niewielkim stopniu; dopłaty bezpośrednie stanowiły znaczące wsparcie dla gospodarstw o dużym obszarze. Natomiast renty strukturalne stanowią jedynie odczuwalne wsparcie finansowe dla gospodarstw, które je otrzymały. Nie przyczyniły się natomiast do pozytywnych zmian struktury agrarnej, gdyż w większości przypadków rodzice przekazywali gospodarstwo dzieciom, co zasadniczo nie powodowało zmian ani obszarowych, ani modernizacyjnych. Należy się spodziewać, że odczuwalna poprawa sytuacji ekonomicznej większej liczby rodzin powiązanych z rolnictwem nastąpi w okresie, gdy zaczną przynosić efekty realizacja innych działań skierowanych bezpośrednio do gospodarstw na ich restrukturyzację i modernizację oraz na rozwój obszarów wiejskich, a także na inwestycję w kapitał ludzki.

Literatura

ARiMR – dwa lata po akcesji, Wyd. ARiMR, Warszawa 2006.

- Chmielewska B., *Wykorzystane i niewykorzystane możliwości rozwoju rolnictwa i wsi w województwie mazowieckim*, [w:] *Rolnictwo i wieś w krajowej oraz wojewódzkich strategiach rozwoju społeczno-gospodarczego Polski do 2020 roku*, red. W. Michna, IERiGŻ PIB, Raport nr 34, Warszawa 2006.
- Informacja o stanie realizacji programu SAPARD według danych ARiMR na dzień 2 czerwca 2006 roku*, MRiRW, maszynopis.
- Michna W., Mierosławska A., Chmielewska B., Lidke D., *Zróżnicowanie funkcji gospodarstw rolnych w ujęciu przestrzennym*, IERiGŻ PIB, Raport Nr 9, Warszawa 2005.
- „Rocznik Statystyczny Województwa Mazowieckiego 2006”, US, Warszawa 2006.
- „Rocznik Statystyczny Województw 2006”, GUS, Warszawa 2006.
- Warunki życia ludności w 2004 roku*, GUS, Warszawa 2006.
- Województwo mazowieckie. Podregiony. Gminy. Powiaty. 2005*, US, Warszawa 2005.

OPPORTUNITY FOR ECONOMIC SITUATION IMPROVEMENT OF FARMER FAMILIES ON THE EXAMPLE OF MAZOWIECKIE VOIVODSHIP

Summary

Polish integration with the EU created opportunity for improvement of economic situation of farmer families due to direct aid and rural development. In Mazowieckie district this chance was not used in fully because not all of the EU funds for farmhousehold's development and modernization, rural areas' investments and also direct aids and early retirement were used up to the agreed limits.